

Waar gaat dit boekje over?

E-mailen, sms'en, tekenen of schreeuwen, communiceren kun je op veel manieren. Toch is één manier vaak het duidelijkst: praten met elkaar. Praten hoort bij mensen. Je leert het vanzelf. Maar het gaat niet altijd vanzelf. Terwijl je praat, gebruik je wel honderd spieren! Logisch dat er wel eens iets misgaat. Je slist bijvoorbeeld, je hapert of je stottert. Dan kun je naar een logopedist. Die helpt je om goed uit je woorden te komen. Voor mensen die helemaal niet kunnen praten, ligt dat veel moeilijker. Toch kunnen ook zij communiceren: in gebarentaal bijvoorbeeld. Of met een spraakcomputer.

De Ruiter's Documentatiecentrum bestaat uit vier reeksen informatieve boekjes voor alle groepen van het basisonderwijs.

Groep 1 - 4

Groep 3 - 5

Groep 5 - 7

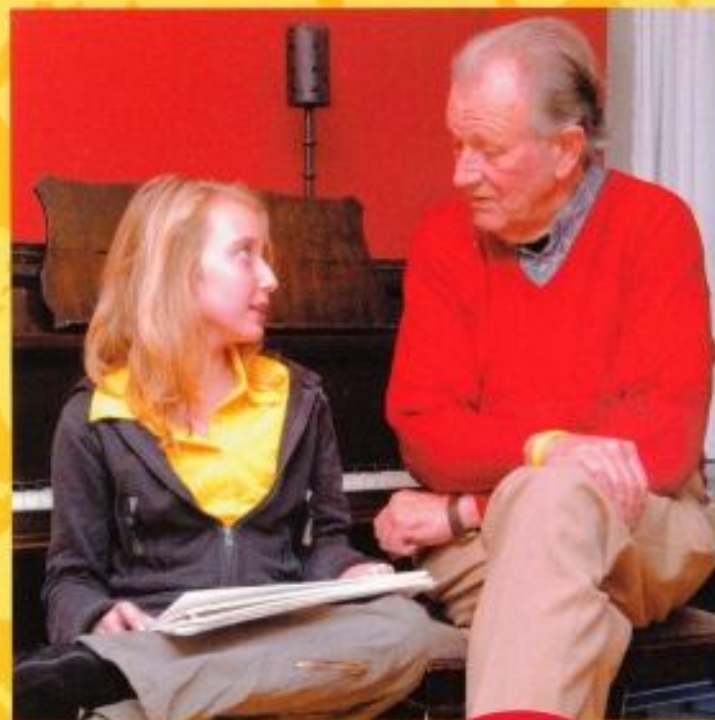

Groep 7 - 8

Wolters
Noordhoff

172

Praten

Omslagfoto

Door praten kun je een onder duidelijk maken wat je denkt en voelt.

Onder redactie van
Marlies Huisper
Ferry Siemsenans

Belevingsgeving

Maaja van der Poeg

Foto's

Ingo Gatz, Culemborg: blz. 11
Peter Johnson/Corbis/TCS, Amsterdam: blz. 10
Karin Ighart, Amsterdam: omslag, blz. 3, 4, 14, 15
Jim Sugar/Corbis/TCS, Amsterdam: blz. 18

Tekeningen

F. Heesak, Almere: blz. 8, 12, 13
Joliet Ienhoort, Oudschiedt: blz. 5, 6, 17

Beeldbewerking

De Redactie, Munnickendam

De SSO-codering wordt bepaald door de bibliografische afdeling van NBO/Sibikon bv, B.V. Media informatie is leidendend.

De pagina 'Als je nog meer wilt weten' is samengesteld door Jilienne van den Heuvel, eindredacteur van het jaarboek 'Boek & Jeugd' (NBO/Sibikon).

© 2005 Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten
Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gemaakte uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoerd, verspreid, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Boek 7, nr. 161 v/n 172
ISBN 90 01 14480 2
Eerste druk, 2005
SSO | 600 52

20146

Praten

Yvonne van Osch

Inhoud

- 1 Een goed gesprek... 3
  - 2 Van ta-ta tot taal... 5
  - 3 Het wonder van de stem... 7
  - 4 Problemen bij het praten... 11
  - 5 Hulp zoeken... 14
  - 6 Leven zonder stem... 16
- Trefwoordenlijst... 19
- Als je nog meer wilt weten

1 Een goed gesprek

Praten hoort bij de mens. Bijna iedereen praat een aantal uren per dag. En overall. Sommige mensen houden zelfs op de wc hun mond nog niet. 'Weet je wie ik vanmiddag nog zag...,' roepen ze achter de deur vandaan.

Praten hoort bij mensen als balken bij een ezel en brullen bij een leeuw. Het is goed dat mensen het leren. Want door te praten maken we een ander duidelijk wat we willen. Door te praten leren we begrijpen hoe iemand ergens over denkt.

Praten zonder woorden

Met je stem breng je dus gedachten en gevoelens over aan andere mensen. Dat heet *communiceren*. Dieren kunnen niet praten. Maar ze kunnen wel communiceren. Mensen kunnen op meer manieren communiceren dan alleen met hun stem. Door te schrijven of te tekenen bijvoorbeeld. Maar ook met de taal van het lichaam. Met een bepaalde blik, houding of actie.

Je kunt ook 'praten' zonder je stem te gebruiken.

Het is heel makkelijk om met een gebaar van je hand te zeggen: 'Kom eens hier' of 'Moet je luisteren'. Haal je schouders op en de ander zal weten dat iets je niet veel kan schelen. Barst in lachen uit en iedereen weet dat je iets grappig vindt. Steek je kin in de lucht en het is al snel duidelijk dat je zeggen wilt: 'Had je wat?' Zelfs door te zwijgen kun je heel veel zeggen.

Nieuwe middelen

Sinds 1995 is er een aantal manieren bijgekomen om te communiceren. Per e-mail kun je brieven sturen die een ander meteen kan lezen. In de chatboxen van internet kun je via je toetsenbord met elkaar babbelen. En met elke mobiele telefoon kun je sms'jes versturen. Hartstikke leuk en handig. Maar begrijp je elkaar nog als het ingewikkelder wordt? Niet altijd. E-mails en sms'jes zorgen wel eens voor misverstanden. Uit misverstanden kunnen de grootste ruzies ontstaan. En dan? Dan werkt nog maar één ding: een goed gesprek. Praten met elkaar.

In sms'jes kun je niet zo veel uitleggen. Doordat je elkaar niet ziet of hoort, weet je soms niet of iets grappig is bedoeld of serieus.

2 Van ta-ta tot taal

Praten leer je vanaf je geboorte. In het eerste jaar raakt een baby al gewend aan de stem van zijn vader, moeder en andere mensen in de buurt. Gesproken taal is voor een baby een soort muziek, een reeks van klanken. Al heel snel begint een kind te oefenen met de klanken die het hoort. 'Bwuuu, puh-puh, ta-ta.' Dit wordt 'brabbelen' genoemd. Tussen het eerste en het tweede jaar spreken de meeste baby's hun eerste echte woordjes. Vaders en moeders zijn dolgelukkig als de baby ineens duidelijk 'mama', 'papa' of 'da-da' zegt. Het kind zelf merkt ook dat er iets gebeurt bij het uitspreken van deze klanken. Papa en mama worden blij.

Door de reacties op het praten leert een kind begrijpen wat woorden betekenen. Het zegt 'ete' en het krijgt een hapje. Het zegt 'dinke' en het krijgt een slokje. Bij 'ief' komt er meteen een zoenkje aan. Het kind communiceert nu met taal.

Een taal leren

Om te kunnen praten, heb je een taal nodig. Elke taal bestaat uit tienduizenden woorden, die je volgens bepaalde regels gebruikt. De ene taal is moeilijker dan de andere, maar geen enkele taal is makkelijk.

Hoe kan een kind ooit de woorden en regels van een taal leren? Eigenlijk gaat dat bijna vanzelf. De ene dag hoor je een woord, de volgende dag gebruik je het. Allerlei volwassenen om je heen helpen je daarbij. Zegt een kind: 'Ik loopte', dan zal iemand dit snel verbeteren in: 'Ik liep'.

De eerste taal die je leert, is meestal de taal die je vader en moeder spreken: je *moedertaal*. Over het algemeen is dit ook de taal van het land of het gebied waar je bent geboren.

Tweetalig

Het komt ook voor dat kinderen twee talen tegelijk leren. Dat zie je vaak bij kinderen van wie de ouders uit verschillende landen komen. Ze hebben bijvoorbeeld een Duitse moeder en

Het meisje is dubbel blij, want haar vader zegt: 'Dat eten we daarna een ijsje.'

een Nederlandse vader. Als vader en moeder allebei in hun moedertaal tegen het kind spreken, groeien deze kinderen op met twee talen. Ze zijn dan tweetalig. Het leren van twee talen gaat bijna vanzelf bij jonge kinderen. Tot ongeveer hun zesde jaar zijn kinderen gevoelig voor elke taal. Dat heeft met de hersenen te maken.

Taalachterstand

In Nederland leven ook veel kinderen van wie de ouders in een ander land zijn geboren. In Marokko bijvoorbeeld, Turkije of Afghanistan. De moedertaal van deze kinderen is anders dan de taal die ze op school moeten spreken. Als zij tot hun zesde nauwelijks Nederlands horen, zal het voor hen moeilijker zijn om die taal te leren. Sommige kinderen lopen daardoor een taalachterstand op.

Ook bij andere kinderen kan een taalachterstand ontstaan, bijvoorbeeld doordat er bij deze kinderen thuis weinig wordt gesproken. Op de meeste scholen worden kinderen met een taalachterstand extra geholpen.

3 Het wonder van de stem

Om te kunnen spreken heb je behalve een taal nog iets anders nodig. Een stem. Stemmen zijn net zo verschillend als ogen en handen. Er zijn zware stemmen, piepstemmen, heldere stemmen, hese stemmen. Hoe kan dat? Wat bepaalt de klank van je stem?

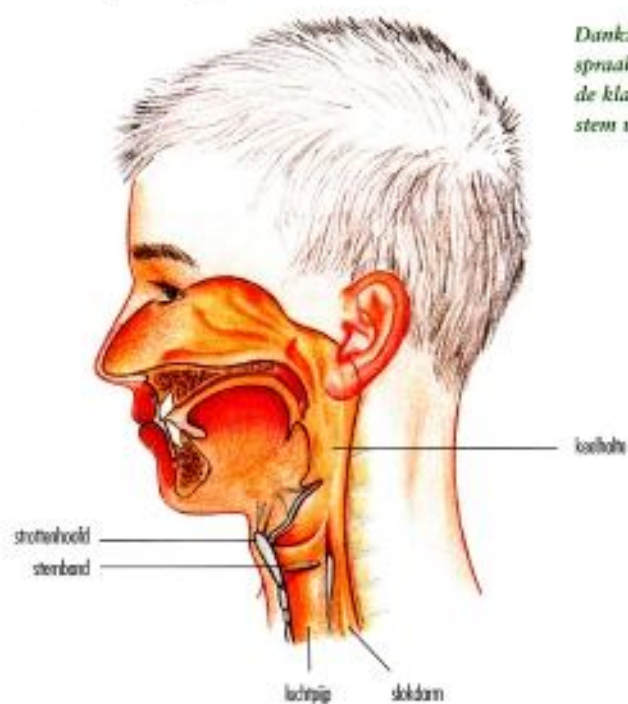
Geluid, klanken, woorden

Bij het spreken gebruik je een aantal delen van je lichaam: je longen, je keel, je neus en je mond. De onderdelen van keel en mond die je nodig hebt bij het praten zijn de *spraakorganen*.

Het **strottenhoofd** is één van die spraakorganen. Het is een verwijding van je luchtpijp en zit halverwege je hals. Het strottenhoofd bestaat uit kraakbeen. Een deel ervan steekt uit. Bij mannen is dat deel groter dan bij vrouwen. Het lijkt soms alsof ze een stukje appel hebben ingeslikt. Daarom heet dat uitsteeksel ook wel **adamsappel**.

In het strottenhoofd liggen de **stembanden**. Je kunt deze vergelijken met twee kleine, stevige stukjes elastiek. Omdat bij ieder mens de spraakorganen iets verschillen, heeft iedereen zijn eigen stemgeluid.

Dankzij de spraakorganen kunnen de klanken van een stem worden gemaakt.

Als je praat, pers je de lucht die je uitblaast tussen je stembanden door. De stembanden gaan trillen en door de trilling ontstaat geluid. Maar geluid is nog geen spraak. Van het geluid dat je stembanden voortbrengen, maak je klanken en woorden. Je gebruikt daarbij je keel, je neus en je mond als klankkast. Je kunt dat vergelijken met een gitaar. Het geluid komt van de trillende snaren, maar de klank ontstaat pas in de kast van de gitaar.

Woorden spreek je uit door je mond te bewegen. Je kaken, je gebit, je lippen, je wangen, je tong en je **gehemelte** spelen daarbij allemaal een rol. Het gehemelte is de bovenkant van je mondholte. Het voorste stuk is hard, meer naar achteren wordt het zachter. De uitgeblazen lucht gaat langs dit gehemelte.

Als je een woord heel langzaam uitspreekt, merk je goed wat er allemaal beweegt. Je gebruikt bij het praten wel honderd spieren!

Uitspraak

Verschillen tussen twee talen kun je horen. Maar als je goed kijkt, kun je ze ook zien. Spanjaarden bewegen hun mond anders dan Engelsen, Polen of Chinezen. Elke taal kent eigen bewegingen van de mond en daardoor een eigen uitspraak. Deze bewegingen oefenen kinderen al als ze heel jong zijn. Hun mond vormt zich als het ware naar de taal. Leer je op latere leeftijd een nieuwe taal, dan blijft je mond toch naar je moedertaal staan. Hoe goed je een taal ook spreekt, je houdt een **accent**, een klein verschil in uitspraak.

Mensen uit verschillende streken van Nederland hebben vaak ook een accent. Denk bijvoorbeeld aan Limburg en Twente. De mensen spreken daar een **dialect**, een streektaal. Als ze gewoon Nederlands spreken, hebben ze ook een accent of **tongval**. Limburgers spreken bijvoorbeeld met een 'zachte g'.

Sommige talen zijn nauwelijks te leren als je er niet mee opgroeit. De taal van de Bosjesmannen in zuidelijk Afrika is daar een voorbeeld van. De Bosjesmannen maken bij het praten klikgeluiden achter in hun keel.

De baard in de keel

Iedere jongen krijgt tussen zijn twaalfde en vijftiende jaar een lagere stem. Die verandering ontstaat doordat het strottenhoofd groeit. Daardoor worden de stembanden opgerekt, ze worden langer. Hierdoor trillen ze langzamer en het geluid wordt dus lager. De spieren rond de stembanden moeten zich aanpassen. Daarom is de stem niet van de ene dag op de andere zwaar. In het begin slaat hij af en toe over. Dan komt er ineens een pieperig geluid uit de keel. Veel jongens vinden dit een vervelende tijd. Omdat ze in dezelfde tijd meestal ook hun eerste baardgroei krijgen, heet dit 'de baard in de keel krijgen'.

Fluisteren, schreeuwen, zingen

Met je stem heb je veel mogelijkheden. Je kunt ermee praten, fluisteren, schreeuwen en zingen. Met je stem breng je ook je

gevoel over. Je kunt een zin boos zeggen, verdrietig, vermoeid, opgelucht, onzeker, gehaast. Daarom zegt een stem veel meer dan een geschreven woord.

In een koor zingen mensen met verschillende soorten stemmen, van hoog tot laag. Bij elkaar vormen die stemmen mooie samenklanken.

4 Problemen bij het praten

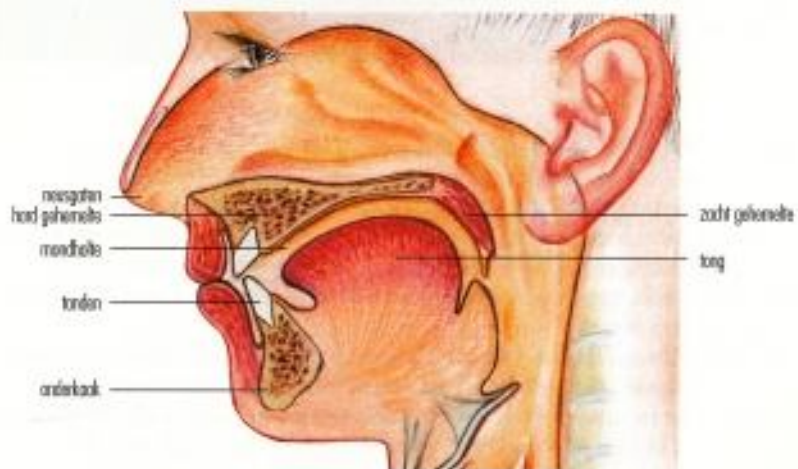
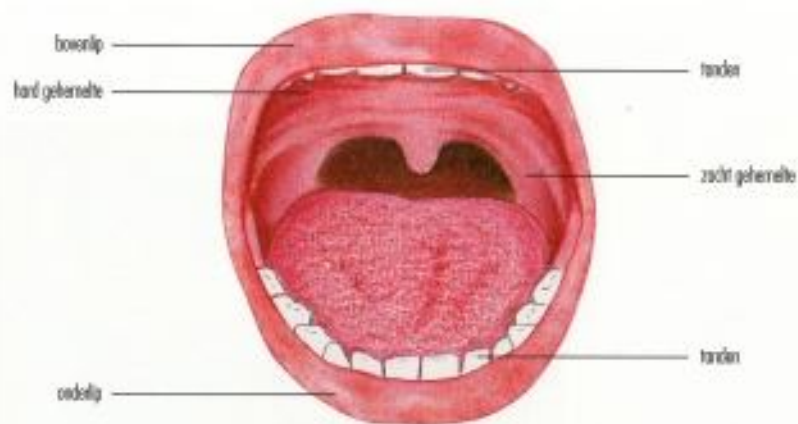
Soms gaat praten niet zoals je wilt. Iemand die slecht hoort, weet niet goed hoe een woord moet worden uitgesproken. Dan heeft hij dus zelf ook moeite met de juiste uitspraak.

Er kunnen ook heel andere oorzaken zijn voor problemen bij het praten.

Als je duidelijk praat, beweeg je je mond, je lippen en je tong op de juiste manier. Dat heet *articuleren*. Articuleren moet je leren, van je ouders en de mensen om je heen. Gebeurt dit niet, dan kan je mond 'lui' worden. Je bent dan vaak moeilijk te verstaan.

Het komt ook voor dat je tong langer, korter, dikker of slapper is dan normaal. Of dat je lippen te gespannen zijn. Sommige

Een mond is geen lege kamer waar muziek wordt gemaakt. Alles wat in de mond zit, speelt een rol bij het praten.

kinderen ademen verkeerd, waardoor de woorden in hun keel blijven steken. Of ze hebben een spleetje tussen hun tanden waar de lucht doorheengaat, zodat ze slissen. Ook als je een beugel draagt, heb je in het begin moeite met praten.

Andere klanken

Sommige kinderen maken tijdens het praten verkeerde bewegingen. Let eens op wat er gebeurt bij het uitspreken van de letter 's'. Je tong komt omhoog, het puntje ligt achter je tanden, daartussendoor pers je de lucht. Het zachte gehemelte komt wat naar beneden. Daardoor sluit je de neusholte af. Maar als je je tong stijf tegen je gehemelte drukt, gaat de lucht langs de zijkanten van je tong. In plaats van een 's' hoor je 'sz' of een 'sl'. Dat is 'lispelen'. En wat gebeurt er als je gehemelte niet naar beneden komt? Dan krijgt je stem een neusklank. Wat dat is, hoor je als je je neus dichtknijpt tijdens het praten. Bij heesheid klinkt je stem ook anders. Heesheid komt door irritatie van de stembanden. Die kan ontstaan als je bijvoorbeeld lang schreeuwt of vaak hard praat. Verkoudheid kan ook een oorzaak zijn. Als je lang hees of schor bent, moet je naar de dokter voor een onderzoek.

Stotteren

Mensen en kinderen die stotteren, weten meestal precies wat ze willen zeggen. Het kan ook honderd keer goed gaan. Maar net die ene keer of net bij die ene letter lukt het niet. Dat is vreselijk lastig. Iemand die stottert, kan niet vloeiend spreken. Hij herhaalt woorden of delen van een woord, zoals in 'pa pa papier'. Of hij houdt klanken vast, zoals bij 'mmensennnn'. Of hij blokkeert. Dan krijgt hij er geen woord meer uit. Stotteren begint meestal tussen het derde en het zesde jaar, wanneer kinderen een taal leren. Heel vaak gaat het na een paar maanden over. Ongeveer vijf procent van alle kinderen

Kinderen die stotteren, hebben het liefst dat anderen hen aankijken en rustig blijven luisteren als zij proberen iets te zeggen.

stottert een korte tijd. Dat zijn er vijftig op elke duizend. Soms gaat het stotteren niét over. Ongeveer zeven van elke duizend volwassenen stotteren.

Hoe stotteren precies komt, is niet bekend. Wel is duidelijk wat het erger maakt of waardoor het kan blijven bestaan. Veel spanning is bijvoorbeeld niet goed. En haast of ongeduld van anderen is erg vervelend voor iemand die stottert.

5 Hulp zoeken

Heb je problemen bij het praten, dan is daar meestal heel goed iets aan te doen. Iemand die kan helpen, is een spraakleraar of *logopedist*.

De logopedist weet precies hoe je mond moet bewegen bij het uitspreken van woorden. Hij of zij kan zien waar het verkeerd gaat en wat daaraan te doen is. Bepaalde spraakoefeningen zijn meestal al genoeg.

Bij het oefenen gebruikt de logopedist vaak hulpmiddelen. Een spiegeltje bijvoorbeeld, waarin je kunt zien wat er met je mond gebeurt. Een spateltje, om je tong naar een bepaalde plaats te duwen. Of een veertje, waaraan je kunt zien hoe sterk de

luchtstroom is waarmee je praat. Ook werkt de logopedist met een videorecorder, een computer, spelletjes en plaatjes. Soms krijg je een film of een bandje met oefeningen erop mee naar huis om zelf verder te trainen.

Hulp bij stotteren

Als kinderen stotteren, kunnen ouders zelf al veel doen. Ze kunnen helpen door te praten, met hun kind te oefenen en hun kind aan te sporen. Samen gezellige dingen doen, lief zijn, en rustig blijven zorgen ervoor dat hun kind zich ontspannen voelt. Meestal gaat het stotteren gewoon weer over.

Duurt het langer dan een half jaar, of wordt het steeds erger, dan kunnen ze beter hulp zoeken bij een logopedist. Sommige logopedisten weten veel van stotteren. Zij worden ook wel *stottertherapeut* genoemd. Vaak is tien keer therapie al genoeg om de problemen te verhelpen.

Een stottertherapeut kan een kind bepaalde trucs leren om te ontspannen. Want veel kinderen stotteren doordat ze gespannen praten.

Onder het mes

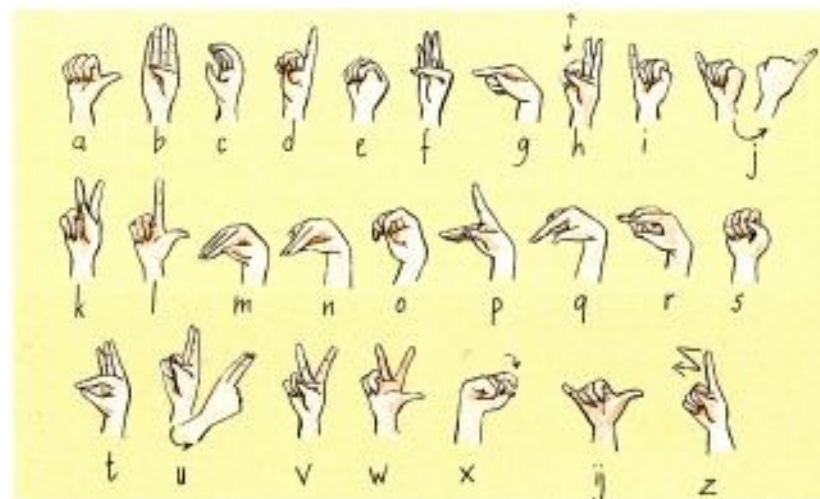
Een heel enkele keer komt het voor dat spraakproblemen niet met oefenen zijn op te lossen. Dan moet er meer gebeuren. Sommige mensen hebben bijvoorbeeld een te korte **tongriem**. De tongriem is het spiertje waarmee je tong aan de bodem van je mond vastzit. Als dit te kort is, kun je je tong lastig bewegen. Dan moet je naar de dokter, die het tongriempje een beetje lossnijdt. Ook aan spraakorganen in de neus of de keel kan iets niet goed zijn, waardoor een ingreep of operatie nodig is. Als de stand van tanden en kiezen een probleem is, zal de tandarts in actie moeten komen.

6 Leven zonder stem

Praten hoort bij de mens. Toch zijn er mensen die het niet kunnen. Niet kunnen praten heet **stomheid**. Bijna altijd komt dit door doofheid. Logisch, want als je geen woorden kunt horen, is het ook erg moeilijk om te leren spreken. Mensen die niet kunnen horen en niet kunnen spreken, zijn **doofstom**.

Gelukkig kunnen doofstomme mensen wel communiceren. Ze praten met elkaar in **gebarentaal**. Daarbij bewegen ze hun armen, handen, hoofd en gezicht. Elke beweging heeft een bepaalde betekenis. Zo kunnen ze bijna alles zeggen. En moeten ze eens een woord letter voor letter spellen, dan kan dat ook. Daarvoor bestaat het **dovenalfabet**.

Natuurlijk kunnen doofstomme mensen ook opschrijven wat ze willen zeggen. Dat moet ook wel. Want de meeste horende mensen kennen geen gebarentaal. Horende mensen die dat wel hebben geleerd, kunnen gaan werken als **doventolk**. Je ziet ze wel eens op tv. Wat ze horen, vertalen ze voor de doven in gebarentaal. En gebarentaal kunnen ze vertalen in gesproken woorden.

Met je handen kun je elke letter van het alfabet aangeven.

Ongeluk of ziekte

Stomheid kan ook ontstaan door een ongeluk of ziekte. Mensen kunnen bij een ongeluk bijvoorbeeld hun tong zo beschadigen, dat spreken niet meer kan. Er bestaan ziektes aan de stembanden of het strottenhoofd die het praten onmogelijk maken. Sommige mensen verliezen hun spraak door een hersenbeschadiging. Voor mensen die hun spraak kwijt raken en nog heel goed kunnen denken, is het leven in het begin een ramp. Je voelt je al zo rot... en dan kun je het nog niemand vertellen ook!

Spraakcomputer

Tegenwoordig wordt veel gebruikgemaakt van spraakcomputers. Dat zijn ook een soort tolken. Ze vertalen wat je zegt naar getypte zinnen. Maar ze

kunnen ook een aanraking van het beeldscherm vertalen naar een gesproken woord. Dit gebeurt bijvoorbeeld met plaatjes. Je raakt het plaatje van een fiets aan en de computer zegt 'fiets'. Met plaatjes op het beeldscherm kun je natuurlijk moeilijk een complete zin maken. Toch is dit op een andere manier wel mogelijk. De wereldberoemde natuurkundige Stephen Hawking heeft een ziekte waardoor hij langzaam helemaal verlamd raakt. Hij kan zijn tong niet meer bewegen. En toch kan hij praten met behulp van de computer.

De hersenen van Stephen Hawking zijn verbonden met de computer. De geleende geeft opdrachten met zijn hersenen, net als iedereen. Alleen doet hij dit niet aan zijn spieren, maar aan de computer. De computer geeft zijn hersenen een stem.

Soms weet je pas hoe belangrijk iets is, als je het niet meer hebt. Voor je eigen spraak zal dit zeker gelden. Sommige mensen moeten leren leven zonder stem. Maar als je je stem wel hebt, kun je hem maar beter goed gebruiken.

Trefwoordenlijst

Trefwoord... Pagina... Verklaring

<i>Accent</i>	9	Manier waarop iemand woorden uitspreekt. Aan een accent kun je horen dat iemand niet zijn eigen taal spreekt of dat hij uit een bepaalde streek komt.
<i>Adamsappel</i>	8	Gedeelte van het strottenhoofd bij mannen dat je kunt zien zitten in de hals, doordat het uitsteekt.
<i>Articuleren</i>	11	Duidelijk en nauwkeurig praten door het bewegen van de delen van je mond.
<i>Communiceren</i>	3	Het uitwisselen van gedachten en gevoelens, bijvoorbeeld door te praten.
<i>Dialect</i>	9	Taal die in een bepaalde streek wordt gesproken.
<i>Doofstom</i>	16	Als je niet kunt horen en spreken.
<i>Dovenalfabet</i>	16	Alfabet dat je met je handen kunt uitbeelden.
<i>Doventolk</i>	16	Iemand die gesproken taal vertaalt in gebarentaal en andersom.
<i>Gebarentaal</i>	16	Taal die niet gesproken wordt, maar met gebaren wordt uitgebeeld.
<i>Gebemelte</i>	9	Het bovenste deel van de binnenkant van je mond.
<i>Logopedist</i>	14	Spraakleraar, iemand die oefent met kinderen en volwassenen die moeite hebben met praten.

Trefwoord... Pagina... Verklaring

<i>Moedertaal</i>	6	Taal die je het eerst geleerd hebt, doordat je ouders die spreken.
<i>Spraakorgaan</i>	7	Deel van je lichaam dat een rol speelt bij het praten.
<i>Stembanden</i>	8	Twee kleine bandjes in het strottenhoofd waarmee de uitgeblazen lucht in geluid omgezet wordt.
<i>Stomheid</i>	16	Niet kunnen praten.
<i>Stottertherapeut</i>	15	Logopedist die veel weet van stotteren en je kan helpen om van het stotteren af te komen.
<i>Strottenhoofd</i>	8	Wijder gedeelte in je luchtpijp waarin je stembanden en adamsappel zitten.
<i>Tongriem</i>	16	Spiertje waarmee je tong aan de onderkant van je mond vastzit.
<i>Tongval</i>	9	Manier waarop iemand woorden uitspreekt. Ander woord voor accent.

Alleen die verklaring van een woord is gegeven die betrekking heeft op het onderwerp van dit boekje.
Veel van de omschrijvingen zijn geheel of gedeeltelijk ontleend aan het Van Dale Basiswoordenboek Nederlands.

Als je nog meer wilt weten

Wil je nog meer weten over praten? Zoek dan eens in het documentatiecentrum of in de openbare bibliotheek. Hieronder geven we je een aantal titels met de SISO-codering.

◆ Het communicatieboek

door Bas van Lier (J 305.8)

Er zijn verschillende manieren waarop we met elkaar kunnen communiceren. Dat hoeft niet altijd met gesproken woorden. Je doet het ook als je een brief schrijft. Je kunt het zelfs zonder woorden doen, bijvoorbeeld door gebaren te maken of met geheime codes. Lees in dit boek alles over communicatiemiddelen.

◆ Doof zijn

door Maggie Woolley (J 463.2)

In dit boek lees je wat het betekent om doof te zijn. En ook hoe je met iemand die doof is toch kunt communiceren.

◆ Dieren 'praten'

door Maarten de Jongh (J 463.2)

Ook dieren 'praten' met elkaar. Op de grote kleurenfoto's in dit boek kun je zien hoe ze dat doen. En je kunt er van alles over lezen.